

МСЦ

БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
10—14. IX 1986.

НАУЧНИ
САСТАНАК
САДВИСТА
У БУКОВЕ
ДАНЕ

Мр МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ (Београд)

ТВОРБА ИМЕНИЦА С ПРЕФИКСОМ НЕ- У САВРЕМЕНОМ
СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

16

Мр МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ (Београд)

ТВОРБА ИМЕНИЦА С ПРЕФИКСОМ НЕ- У САВРЕМЕНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Покушаћемо у овом раду да утврдимо основне структурно-граматичке и лексичко-семантичке одлике негираних именица које у себи садрже формант *не-*. Проблем негације именица иначе сам по себи може да представља изазов за истраживача не само при утврђивању степена супротстављености између две именице које су у међусобној творбеној вези него и при утврђивању творбене структуре појединих типова. На меће се и проблем утврђивања њихове регуларности, бар кад је реч о неким од њих.

2. Неке именице с префиксом *не-* у нацем језику представљају старо наслеђе¹. У Даничићевом Рјечнику књижевних старина српских налази се већи број ових именица а Рјечник Југославенске академије даје, осим оних које су и данас у употреби, и знатан број негираних именица потврђених само у старим речницима Волтиђија, Стулића, Јамбрешића и других². Савремени српскохрватски нема многе од тих негација, али су исти творбени модели примењени на нове основе. Ипак, не може се рећи да је префикс *не-* доживео велику експанзију.

3. Из прегледа речничког текста запажа се да су речи са префиксалним формантом *не-* бројније у категорији придева него именица а знатно ређе у категорији прилога, док је њихово присуство код глагола сведено на мали број случајева³. За ову прилику смо користили Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске (даље РМС), Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (даље РСАНУ), који у себе укључује и све савремене речи из других речника и Рјечник хрватскога или српскога језика ЈАЗУ (даље РЈА).

¹ Други словенски језици такође имају именичку негацију с префиксом *не-* која се код појединих од њих испољава на посебне начине. Овде не можемо поредити стање у другим словенским језицима.

² Исп. у РЈА: *neblagoća* (Стулић), *nebog* (Дела Бела, Стулић), *nebogomolja* (Стулић), *nebol* (Јамбрешић), *nedaljina* (Стулић), *nedjeva* (Стулић) итд. Приметно велики број именичких негација има Стулићев речник.

³ У РЈА: „Rijetko se nalazi *ne* u glagolskim složenicama kakove su *nemoći, nenavidjeti, nestati*”.

4. За разлику од неких именица са другим префиксалним формантима, именице о којима овде расправљамо, бар у општем осврту, помињу се скоро у свима нашим граматикама⁴. Но и поред тога немамо потпунији увид у стварни њихов обим.

5. Кад је реч о утврђивању творбене структуре као проблем се поставља егзактна идентификација начина творбе. Све именице са поменути префиксом (који није предлошког порекла као већина других, него је настао од речце *не*) нису настале искључиво префиксалном творбом, већ је знатан њихов број резултат или суфиксалног уобличења негираних придевских основа или је резултат префиксално-суфиксалне творбе глаголских основа (ретко именичких).

6. Од именица које су настале према глаголским основама обратимо овде пажњу само на глаголске именице на *-ње*. Настале су према негираним глаголима који не постоје као самосталне лексичке јединице. Формално, међутим, оне су у координацији и са непрефиксалним глаголским именицама које су им у основи⁵. Две су могућности значи творбе ових образовања: (1) према негираном глаголу, нпр.: *чишати* — *не чишати* — *нечишање* и (2) према негираној именици: *чишати* — *чишање* — *нечишање*. На семантичком плану резултат је исти. Глаголска именица *чишање* именује одређену радњу, а *нечишање* искључује постојање те радње. Негирана глаголска именица је асемантична кад се прави од несвршених глагола и нема лексичко значење, те не представља лексичку јединицу. Оне представљају граматичку појаву јер је функција негираних глаголских именица парадигматске природе⁶. Практично, последица такве њихове природе и функције јесте различит поступак при обради у речницима. РЈА даје ове именице под посебном одредницом дефинишући их граматичком дефиницијом: *пом. verb. према глаг. [негираном]*⁷. РМС по правилу не уноси гл. именице с префиксом *не-* од имперфективних глагола (с ретким изузецима, нпр. *неуљетишање*), него само перфективних, које се данас ређе јављају а код којих је примарно значење резулта-

⁴ Исп. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, 1964 и одељак *Именице сложене с одричном речцом не-* (стр. 450—452); Т. Марећ, *Граматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1963, стр. 396—397; *Приручна граматика хрватскога књижевног језика*, Загреб, 1989, група аутора, део о творби именица: Е. Барић, стр. 267.; S. Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. *Nacrt za gramatiku*, Загреб, 1986, стр. 330—331.

Нешто детаљнију семантичку анализу негираних именица и негираних придева дала је И. Грицкат у раду: *О неким проблемима негације у српскохрватском језику (с освртом на стање у руском језику и у неким другим словенским језицима)*, ЈФ XXV, стр. 115—135. Занимљиво је видети и чланак Д. Бошкови, *Придевска негација префиксима (не-, а-, дис-, без-)*, НЈ, књ. XXV, св. 1—2 Београд, 1981, стр. 63—67.

⁵ S. Babić, *nav. дело*, гл. именице на *-ње* обрађује у префиксалној творби, вероватно по том критерију.

⁶ То није једини случај у лексици. Слично се поступа и са негираним трпним придевом (*неорана земља*) где се не даје негирана придевска одредница. И. Грицкат им, међутим, у поменутом чланку о негацији (стр. 122) признаје извесно значење (иако не расправља о њиховом уношењу у рачник): „Значење ових сложених именица не лежи ни у антонимичности према основној именици, ни у неповољној оцени, него се највише слаже са дефиницијом . . . противстављање, искључивање”.

⁷ Исп. у РЈА: *небжежанје, нећубрење, нећорјење, неможење, неоранје* и др.

тивности, или се значење сасвим конкретизовало⁸. РСАНУ такође неће уносити негиране глаголске именице (секција са *не-* је у фази редакције и суредакције) од имперфективних глагола (с ретким изузецима, кад је именица развила шире своју употребу, нпр. *несврстивање*). Број таквих именица је потенцијално неограничен и има их заправо колико и глагола, јер сваки глагол може бити негиран.

7. Једна већа скупина именица које формално садрже елеменат *не-* могле би се сматрати као резултат суфиксалног уобличења негираних придева, који су врло продуктивна категорија у српскохрватском језику. То су апстрактне именице са суфиксом *-оси̑*. Према њима имамо негиране придеве типа: *нейовољности̑* — *нейовољан*, *нейојодности̑* — *нейојодан*, *нейојрешивости̑* — *нейојрешив*, *нейојдобности̑* — *нейојдобан*, *нейојкорности̑* — *нейојкоран*, итд.⁹. Формално оне показују могућност двојаког тумачења на плану творбе: (1) према негираном придеву: *образован* — *необразован* — *необразованости̑* или (2) према апстрактној именици која им је у основи: *образован* — *образованости̑* — *необразованости̑*¹⁰. Да је могуће овако двојако тумачење настанка показује се и анализом семантичке структуре ових образовања какву у дефиницијама обично дају наши речници. Тако се *необразованости̑* може описати као „особина онога који је необразован”, али и као „одсуство, немање образованости”, *ненасељености̑* је „особина онога што је ненасељено” али и „одсуство насељености”. Према томе, не само формално него и семантички именице на *-оси̑* у координацији су и са негираним придевом и са негираном именицом на *-оси̑*. Међутим, свакако је примарнија творба према придеву; тако се оваква творба у нашој граматичкој литератури обично и посматра у контексту највећег броја осталих именица на *-оси̑* насталих према придевској основи. Ипак, овде истичемо да у једном броју случајева према негираној именици не постоји забележен негирани придев, те и за другу нацу претпоставку творбе постоји основаност. Тако, на пример, у РСАНУ према *незавичајности̑* није забележен негирани придев јер у грађи није нађена његова употреба, али свакако се он може успоставити. Међутим, такође у РСАНУ, према *нейовршности̑* нема потврђеног негираног придева, али би га, чини се, тешко било успоставити. Употреба негираних придева овога типа вероватно зависи од њихове семантичке стране, па теоријски можемо претпоставити да неће доћи до доследније употребе негација у конкретним значењима а да је већа могућност њихове појаве код апстрактних значења. Препрека није на творбеном него на семантичком плану.

⁸ У старим текстовима негиране глаголске именице су се чешће градиле од перфективних глагола што је обрнуто у односу на данашње стање кад имамо поплаву именица од негираних имперфективних глагола посебно у публицистичком и интелектуалном стилу.

⁹ У неким граматикама (М. Стевановић) ове се именице сврставају у сложенице с негацијом *не-*.

¹⁰ П. А. Соболева у чланку *Снятие асемантической полиформии в словообразовательном ряду. Облигаторная и факультативная полиструктурность*, Проблемы структурной лингвистики 1983, Москва, 1986, стр. 16—34, посматра негиране именице овога типа као „полиструктурне” са могућношћу два смера творбе.

Постоји, међутим, још један чинилац који се противи другој могућности творбе. Иако постоје примери где према негираној именици није потврђен негирани придев, у таквим случајевима могла је деловати представа о моделу грађења.

8. Ређе од ових образовања на *-осиј* јављају се према негираним придевима изведенице са неким другим суфиксалним формантима.

9. Нас овде највише занима префиксални начин творбе. Овим начином настале су оне негиране именице код којих се префикс не спаја директно са именичком основом коју чини цела именица. Код тако творених образовања формант *не-* је у српскохрватском исполио ове функције: (1) функцију стварања опозитне, антонимне речи и (2) функцију чистог одрицања, уз (3) неке прелазне случајеве где се ове две функције преплићу. При опису њиховог творбеног значења дефиниције би се кретале на релацији: „негативна супротност ономе што означава мотивациона основа” (нпр. *неморал*) затим: „одсуство онога што значи мотивациона основа” (нпр. *невештина*) и на крају: „порицање, искључивање онога што значи мотивациона основа” (нпр. *немештали*). Оперићемо дакле логичко-семантичким категоријама „позитивно – негативно”, „одсуство – присуство” и „јесте – није”. Формална структура оваквих негираних образовања чисте префиксације не утиче на семантички тип негираности. Навешћемо примере који репрезентују ове лексичко-семантичке подтипове.

1) Значење „негативна супротност ономе што значи лексичка мотивациона основа” имају ове творенице: *невакајџ*, *невера*, *невреме*, *невоља*, *недело*, *недоба*, *некултура*, *немир*, *неморал*, *неправда*, *непријатељ*, *неприлика*, *несрећа*, *неусиљ*, *нечистиоћа*, *нечин* (лош, рђав чин), *нецена* (рђава, слаба цена), *нешкола*, итд.¹¹. Функција префикса *не-* је овде квалификаторска. Основне семантичке компоненте оваквих негираних форми налазе се у супротном, опозитном односу према именицама у основи, које саме по себи не морају да имају позитивно значење, али га у насправном односу према негираној форми обавезно добијају. Тако значење неутралности, неодређености аутоматски постаје позитивно¹². Део именица које смо навели припада старом наслеђу. Даничићев Рјечник бележи неке: *невоља*, *невѣра*, *немирѣ*, *немошћѣ*, *неправѣда*, *непријатељѣ*, *нечистота*. Код једних се творбено значење лексикализовало: *неправда*, *непријатељ*, *несрећа*, или је на том путу. За именицу *невоља* може се рећи да је изгубила творбenu везу са *воља*, јер с њом више нема заједничке семантичке компоненте. Именица *несрећа* као семантички неологизам у значењу „саобраћајна несрећа” нема опозитум који би значео „саобраћајну срећу”.

¹¹ М. Рамелмајер у књизи *Die deutschen Lehnübersetzungen im Serbokroatischen*. Beiträge zur Lexikologie und Wortbildung, Wiesbaden, 1975, стр. 75–76 као преведенице из немачког наводи именице *нечин*, *недело* које значе „рђав, зао”, *чин*, *дело*.

¹² Има научника (Потебња) који сматрају да основа таквих образовања мора имати значење доброга, позитивног да би негиране речи (*човек* — *нечовек*) могле да буду антоними према њима. И. Грицкат, *нав. дело*, стр. 119 примећује да би тешко било прихватити мишљење „да је тако морало бити у свакој појединој сложеници”.

Антонимни карактер у односу на негирану форму још је више изражен у следећим примерима: *небраћ* (*небраћа*), *недевер*, *недруј*, *недруштво*, *недружина*, *незет*, *нејунак*, *нејунаштво*, *нељуди*, *немајка*, *неотац*, *нејесник*, *нејой*, *нејреља*, *несеја*, *несин*, *нечовек*.

Овде је доминантно значење „лош, рђав” у односу на неутралну основу која у напоредном односу према негираној именици постаје позитивна. Негираној речи префикс *не-* је дао квалификаторску функцију која спецификује примарно значење именице у основи тако што му даје негативну конотацију: *неотац* ≠ „мајка” него „рђав, лош отац”. Негирана образовања код којих је примарно значење негативне супротности нису данас у српскохрватском продуктивна. Новије именице настале по овом моделу (*нејесник*, *нецена*, *нешкола*) имају карактер околиналних речи.

2) У другу групу убројићемо оне именице за чије је творбено значење примарно „одсуство, немање онога што значи основна реч”: *небрија*, *невештина*, *невид*, *недоминација*, *нежеља*, *незнање*, *неистина*, *немилошћ*, *немилошћа*, *немиље*, *ненасиље*, *необзир*, *неоштор*, *нејасна*, *нерад*, *неразум*, *перед*, *неслобода*, *неслоја*, *неснаја*, *неспоразум*, *нечврстина*, *нехвала* и др.

Као што се види, у питању су апстрактне именице чије је значење контекстуално условљено и често може да варира у нијансама па да од потпуног одсуства неке особине пређе у негативно својство (нпр. *незнање*). Именица у основи и негирана именица стоје у односу праве супротности, међусобно се искључују. Већина именица у основи представљају појмове афирмативне конотације. У неким случајевима именица у основи може означавати и негативан појам (*доминација* — *недоминација*, *насиље* — *ненасиље*) при чему њена негација аутоматски постаје позитивна. Стога се овде и говори о одсуству неке особине било позитивне било негативне.

Наведени творбени подтип је продуктиван у савременом српскохрватском јер се префикс *не-* спаја са различитим апстрактним именицама. Посебно је жив у књишком и интелектуалном стилу. Тако се јављају (1) нове речи које се временом лексикализују (нпр. *неспоразум*), (2) семантички неологизми који су увек на граници уклопљености у систем, нпр. *неслобода*¹³ и (3) семантички експресивна образовања (нпр. *неистина*). Условно би се функција префикса *не-* у оваквим случајевима могла назвати номинациона јер се његовим спајањем са именицом ствара апстрактан појам који је супротан појму у основи. Други префикс негације (*без-*, *а-*, *дис-*) не долазе уз овакве основе. Потреба за именовањем супротног појма или се покрива образовањима са *не-* или се употребљава одговарајућа реч другог корена: *слобода* — *неслобода*/*ројство*, *рад* — *нерад*/*јавашлук*, *јамеј* — *нејамеј*/*љубошћ*. У односу на *ројство* именица *неслобода* супротстављена слободи делује уопштеније, површније, блаже. Репрезентативан пример за такво, рекли бисмо, еуфемистично изражавање пружа именица *неистина*. У разговорном језику, кад се жели за-

¹³ У РМС су дата два примера: У *неслободи* и моје мајке кућица је стала. Крајч. [евић] С.[илвије]; Не знају за увреду окупације, за горчину *неслободе*. Дав.[ичо] [О.].

држати коректност у изражавању, рећи ће се: Говорите *неистину*, уместо: Лажете! Слична потреба за ублажавањем јавља се и у народном језику. На пример, у клетви детету или неком ближем, каже се уместо: Убио те *јад* — Убио те *нејад*. У новинском језику који тежи економичнијем изразу, али и безбојнијем изражавању, све је више негираних речи између осталог и зато што према себи многе немају синониме другог корена. Једна реченица у „Политици“ од 8. септембра 1986. гласи: Шефови држава и влада су у Харареу поновили да *неинтервенција* и *немешање* у домаће или спољне послове представљају основни принцип *несвршавања* (стр. 5).

3) У наше време све се више јављају и негиране именице које значе „оно што није, оно што не припада оном појму који означава именица у основи“: *неборац*, *неврашта*, *негазда*, *недубровчанин*, *неживотиња* (човек), *незадружар*, *нејунак*, *немонах*, *немуслиман*, *неносиља*, *нејаор*, *нејартијцац*, *нејартијка*, *нејевач*, *нејлемић*, *нејливач*, *нејлојичар*, *нејлојфривредник*, *нејфриведа*, *нејушач*, *нероб*, *несловенац*, *несрб*, *нехелен*, *нехљебовић*, *нехрвај*, *нецрногорац*, *нечешља* (покр.), *нечиновник*, *нечлан*, *нешвајцарац* итд.

Уз ове иду и следећи примери који представљају стручне називе из различитих терминологија: *небиџак* (филоз.), *небиће* (филоз.) *неметали* (хем.) *неојровница* (зоол.), *нејроводник* (физ.), *нејар* (мат.), *нејреживари* (зоол.), *нецвјетача* (бот.), *неврба* (бот.), *неселица* (зоол.), *неводич* (физ.).

У нашој науци је већ констатовано да је творба оваквих именица настала према немачком језику¹⁴. Ми бисмо рекли да је подтакнута страним утицајем. Негације оваквога типа налазимо и у нашим народним причама (што је досада било такорећи незапажено): Кажи својој шћери: нека ми пошале *чорбе* и *нечорбе* у суду и несуду (Народна прича, Терзић Д., Босанска вила 1898, 169). Нећемо говорити о (не)нормативности њиховој јер су оне ушле у савремени српскохрватски, прошириле се и везале за одређене функционалне стилове, у обичном говору и за одређене ситуације. Функција префикса *не-* у овом подтипу је класификациона. Именице с префикалним формантом означавају појам који не припада, који није исто оно што и појам који је означен именицом у основи: *неборци* су сви они који нису *борци* у одређеним условима, *нејреживари* су животиње из једне категорије, али које не преживају за разлику од преживара. Заједно, међутим, ови супротни појмови чине целину па су тако међусобно комплементарни. Ову „класификациону“ функцију префикс *не-* је могао узети и од речце *не*, која у синтаксичким структурама има функцију чистог одрицања. У језику постоји потреба за избегавањем перифрастичких структура за појмове који постоје или за које се жели да постоје као чврсте категорије. Тако се у наше време појавила реч *нејфриведа* из потребе да се све што је по неком односу претпостављено појму *фриведа* учврсти као појам те се именује једном речју. Реч *нејартијцац* могла је да настане зато што постоји *јартијца* па је класификација извршена на оне који су чланови и на оне који нису чланови партије — *нејартијци*. Неке друге творенице се нису успешно уклопиле у систем и остају на нивоу околионализама (*негазда*, *нежеља*).

¹⁴ М. Рамелмајер наводи да су према немачком настале: *neispuna* — Nichterfüllung, *metali* — Nichtmetalle, *neplata* — Nichtzahlung, *neplivač* — Nichtschwimmer, *nepušač* — Nichtraucher, *nevodič* — Nichtleiter (стр. 75).

Да се овај лексичко-семантички подтип није сасвим стабилизовао у језику, показују и неуједначена правописна решења код појединих случајева. У новинама, на телевизији, некад и у књижевним текстовима срећемо писање са цртицом или чак и под знаком навода¹⁵. Ако се пак *не-* спаја са етником јављају се у пракси три начина писања: (1) састављено *нехрваџи*, (2) растављено са цртицом *не-Хрваџи* и (3) састављено, с великим почетним словом *Нехрваџи*¹⁶.

Поставља се јуш питање практичне обраде оваквих речи у речницима будући да немају одређено лексичко значење. Да ли ће, на пример, твореница *нешвајцарац* ући у речник поред сличних које су творбено и семантички истог ранга а већ су забележене у речницима: *нехрваџи*, *немуслиман*, *неевропејац* и сл.? Иако речник практично у оваквим случајевима обрађује само део могућности реализованих у одређеном тексту, претпостављамо да се лексикограф за именицу *нешвајцарац* (НИН 17. 8. 1986, стр. 49) не би одлучио из нејезичних разлога; за нашу средину је подела на *Швајцарце* и *нешвајцарце* свакако мало значајна. Међутим, оне творенице које су конотативне за нашу средину имају више разлога да уђу, јер се намећу не само фреквенцијом употребе него и значајем: *неалбанац* на Косову је најчешће Србин и Црногорац, а изван Косова значи „сваки онај који није Албанац”.

Анализа изложеног материјала омогућује следећи закључак:

1) Префикс *не-* је у именичким образовањима у савременом српскохрватском језику развио три функције (1) *квалификацијорску* — коју имају именице које значе негативну супротност у односу на именицу у основи, (2) *номинациону* — коју имају именице које именују одсуство, непостојање онога што значи именица у основи и (3) *класификациону* — коју имају именице које искључују припадање ономе што означава именица у основи.

2) Први тип именица је мање продуктиван и чине га претежно именице које представљају старо наслеђе у српскохрватском. Друга два типа су врло продуктивна у књишком и интелектуалном стилу.

3) Творба именица које припадају трећем типу, подстакнута утицајем страних језика (пре свега немачког), у извесној мери се уклопила у систем српскохрватског језика и велики број именица тако насталих трајно је ушао у лексички фонд нашег језика. У овом типу има и казивионално употребљених речи које језик неће прихватити, и не прихвата.

4) Проучавање и поређење ових именица у другим словенским језицима вероватно би дало врло занимљиве резултате, што је, опет, тема за себе.

¹⁵ Писање са цртицом срећемо често и код других именица са *не-*. На пример, један наслов у *Књижевној речи* од 10. X 1968. стр. 8 гласи: „Општа теорија *не-обрађивања* врта” иако се даље у тексту ова именица јавља и без цртице.

¹⁶ Овакво правописно решење налазимо код проф. С. Бабића у новој књизи *Творба рјјџџи ...*, стр. 330.

Мр Милица Радовић-Тешћ

ОБРАЗОВАНИЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ С ПРЕФИКСОМ НЕ- В СОВРЕМЕННОМ СЕРБОХОРВАТСКОМ ЯЗЫКЕ

В этой работе показаны главные структурно-грамматические и лексико-семантические особенности существительных с префиксальным формантом *не-*. Наряду с тем, что в работе рассматривается образование отрицательных отглагольных существительных с суффиксом *-ње* и абстрактных существительных с суффиксом *-ости*, наибольшее внимание уделено отрицательным существительным префиксального способа образования. В связи с этой группой в работе утверждается, что префиксальный формант *не-* в современном сербохорватском языке развивает три основные функции: 1) *квалификационную* — имеющуюся у существительных, обозначающих отрицательную противоположность относительно существительного той же основы (*неошачу* — плохой отец); 2) *номинативную* — имеющуюся у существительных, именующих отсутствие того, что означает существительное той же основы (*неистина*) и 3) *классификационную* — имеющуюся у существительных, исключаящих принадлежность тому, что обозначает существительное в основе (*непривреда, нережисвар*).

Определенная группа подобных образований лексикализирует свое образовательное значение и входит как составная часть в систему языка, в то время как другая группа языком не воспринимается и имеет характер ocasionального употребления слов.